

Temperament va xarakter: shaxsning individual-tipologik xususiyatlarini o'rganish

Abdurahim Abdug'afforov
abdurahimabdugaffarov07@gmail.com
Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxs psixologiyasining muhim tarkibiy qismlari bo'lgan temperament va xarakter tushunchalarining nazariy asoslari tahlil qilinadi. Temperamentning biologik omillarga bog'liqligi, xarakterning esa ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanishi ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, temperament va xarakter o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik hamda ularning shaxsning individual-tipologik xususiyatlarini belgilashdagi o'rni ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: shaxs, temperament, xarakter, individual-tipologik xususiyatlar, psixologiya, nerv tizimi

Temperament and character: studying individual-typological characteristics of a person

Abdurahim Abdug'afforov
abdurahimabdugaffarov07@gmail.com
Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations of temperament and character as important components of personality psychology. Based on scientific sources, the biological nature of temperament and the formation of character under the influence of the social environment are explained. The interrelation between temperament and character, as well as their role in determining individual typological characteristics of personality, is also examined.

Keywords: personality, temperament, character, individual typological characteristics, psychology, nervous system

Kirish

Zamonaviy psixologiya fanida shaxs muammosi markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Shaxsning individual-tipologik xususiyatlarini o'rganishda temperament va xarakter tushunchalari muhim ahamiyatga ega. Har bir inson o'ziga xos psixik xususiyatlarga ega bo'lib, bu xususiyatlar uning faoliyati, xulq-atvori va ijtimoiy

munosabatlarida namoyon bo'ladi. Shu sababli temperament va xarakterni ilmiy jihatdan tahlil qilish shaxsni chuqur anglash imkonini beradi.

Temperament tushunchasi va uning ilmiy asoslari

Temperament - bu shaxsning psixik faoliyati dinamikasini belgilovchi tug'ma individual xususiyatlar majmuasidir. U insonning emotsional holatlari, harakat tezligi, reaksiya kuchi va barqarorligida namoyon bo'ladi. Temperament asosan nerv tizimining tipiga bog'liq bo'lib, u biologik omillar bilan belgilanadi.

Qadimgi yunon olimi Gippokrat temperamentni to'rt tipga ajratgan: sangvinik, xolerik, flegmatik va melanxolik. Keyinchalik I.P. Pavlov bu tasnifni nerv tizimining kuchi, muvozanati va harakatchanligi bilan ilmiy asoslab berdi. Temperament o'zgarmas xususiyat bo'lib, u hayot davomida nisbatan barqaror saqlanadi.[1]

Xarakter tushunchasi va uning shakllanishi

Xarakter - bu shaxsning ijtimoiy muhitda namoyon bo'ladigan, ongli ravishda boshqariladigan barqaror xulq-atvor xususiyatlaridir. Xarakter insonning mehnatga, o'qishga, jamiyatga va o'ziga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladi. Temperamentdan farqli ravishda, xarakter tug'ma emas, balki tarbiya, ta'lim, ijtimoiy tajriba va faoliyat jarayonida shakllanadi.

Xarakterning shakllanishida oila, maktab, tengdoshlar jamoasi va madaniy muhit muhim rol o'ynaydi. Mas'uliyatlilik, qat'iyatlilik, halollik, muloqotchanlik kabi sifatlar xarakterning asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi.[2]

Temperament va xarakter o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik

Temperament va xarakter bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, ular bir xil tushunchalar emas. Temperament xarakterning namoyon bo'lish shakliga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, xolerik temperamentga ega bo'lgan inson qat'iyatli xarakterni keskin va tezkor tarzda namoyon qilsa, flegmatik temperamentga ega shaxsda bu sifatlar sokin va barqaror ko'rinishda namoyon bo'ladi.

Demak, temperament - biologik asos, xarakter esa ijtimoiy asosga ega bo'lib, ularning uyg'unligi shaxsning individual-tipologik xususiyatlarini belgilaydi.[3]

Shaxsni har tomonlama o'rganish psixologiya fanining asosiy vazifalaridan biridir. Insonlar bir-biridan nafaqat tashqi ko'rinishi, balki psixik xususiyatlari bilan ham farqlanadi. Ushbu farqlarning muhim manbalari temperament va xarakterdir. Shaxsning individual-tipologik xususiyatlarini anglash ta'lim, tarbiya va kasbiy faoliyat jarayonida muhim amaliy ahamiyatga ega.

Temperamentning mohiyati va tiplari

Temperament shaxsning psixik jarayonlar tezligi, kuchi va barqarorligini belgilovchi tug'ma xususiyatlar majmuasidir. U insonning emotsional holati, harakat faolligi va tashqi ta'sirlarga munosabatida namoyon bo'ladi. Temperament nerv tizimining fiziologik xususiyatlariga asoslanadi.[4]

Psixologiya fanida temperamentning to'rtta asosiy tipi ajratiladi:

Sangvinik - faol, muloqotga kirishuvchan, tez moslashuvchan;

Xolerik - hissiyotga boy, tezkor, ba'zan jizzaki;

Flegmatik - sokin, vazmin, barqaror;

Melanxolik - sezgir, hissiyotchan, ta'sirchan.[5]

Bu tiplardan hech biri ijobiy yoki salbiy deb baholanmaydi, chunki har biri muayyan sharoitda samarali faoliyat yuritishi mumkin.

Xarakter va uning shakllanish omillari

Xarakter - bu shaxsning barqaror xulq-atvor xususiyatlari bo'lib, u insonning atrof-muhitga, odamlar bilan munosabatiga va faoliyatiga bo'lgan munosabatini aks ettiradi. Xarakter tug'ma emas, balki hayot davomida shakllanadi.[6]

Xarakterning rivojlanishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

oila muhiti va tarbiya;

ta'lim muassasalari;

ijtimoiy muhit;

shaxsning faoliyati va hayotiy tajribasi.[7]

Mas'uliyatlilik, qat'iyatlilik, mustaqillik, samimiylik kabi sifatlar xarakterning muhim ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Temperament va xarakter uyg'unligi

Temperament va xarakter o'zaro bog'liq bo'lib, bir-birini to'ldiradi. Temperament xarakterning tashqi namoyon bo'lish uslubini belgilaydi. Masalan, bir xil xarakter sifatiga ega bo'lgan ikki shaxs turli temperament sababli turlicha xulq ko'rsatishi mumkin.

Temperament biologik asos bo'lsa, xarakter ijtimoiy tajriba mahsulidir. Shu sababli, tarbiya jarayonida temperament xususiyatlarini hisobga olish xarakterni samarali shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, temperament va xarakter shaxsning individual-tipologik xususiyatlarini belgilovchi asosiy omillardir. Temperament shaxsning tug'ma psixofiziologik xususiyatlarini ifodalasa, xarakter ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadi. Ularning uyg'un rivojlanishi shaxsning jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Temperament va xarakter shaxs psixologiyasining ajralmas tarkibiy qismlari hisoblanadi. Temperament shaxsning tug'ma, biologik jihatdan belgilangan xususiyatlarini ifodalasa, xarakter ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadigan sifatlarni aks ettiradi. Ularni kompleks o'rganish shaxsni har tomonlama tushunish, ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish hamda individual yondashuvni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'oziyev, E.G'. Psixologiya. - Toshkent: O'qituvchi, 2011. - 520 b.
<https://akbt.urspi.uz/uz/books/633>

2. Xaydarov, F.I.; Xalilova, N.I. Umumiy psixologiya. - Toshkent, 2010. - 384 b. <https://akbt.urspi.uz/uz/books/1201>
3. Rasulova, Sh. Umumiy psixologiya. - Toshkent: SAMMU nashriyoti, 2002. - 276 b. <https://e-library.sammu.uz/uz/book/1938>
4. Zufarova, M.E.; Ivanov, P.I. Umumiy psixologiya. - Toshkent: Fan, 2008. - 468 b. <https://akbt.terdpi.uz/uz/books/1835>
5. Norqulova, F.; Xujamqulova, M. Idrokning psixologik asoslari // Tadqiqotlar.uz. - 2024. - №5. - B. 122-125. <https://scientific-jl.org/tad/article/view/6511>
6. Namangan davlat universiteti. Umumiy psixologiya: elektron darslik. - NamDU, 2024. - 210 b. https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/07/10/NamDU-ARM-9719-Umumiy_psixologiya.pdf
7. Raxmatova, G. Psixologiya asoslari. - Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021. - 198 b. <https://akbt.urspi.uz/uz/books/635>
8. Xasanboyev, A. B. O. G. L. (2025). STEAM ta'lim texnologiyalari asosida talabalarni ilmiy faoliyatga yo 'naltirishning innovatsion texnologiyalari. Science and Education, 6(5), 296-301.
9. Botirali ogli, X. A. (2025). Current Problems Of Inclusive Education: Challenges And Perspectives. European International Journal of Pedagogics, 5(06), 26-29.
10. Roziqova, M. (2025). Millatlararo oilalarda voyaga yetayotgan bolalarning ijtimoiylashuvi va etnik identifikatsiya jarayonining psixologik xususiyatlari. MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI JURNALI, 3(11).
11. Olimovna, R. M. (2023). BAYNALMINAL OILALARNING IJTIMOIIYPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI ORGANISH IJTIMOIIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. PEDAGOGS, 48(2), 49-51
12. Makhammadsidiqovna, K. M. (2025). ATTENTION DEFICIT AND HYPERACTIVITY DISORDER (ADHD): PARENTAL APPROACH, THE PRACTICAL IMPORTANCE OF THE 30% RULE, AND REHABILITATION TECHNOLOGIES. Advances in Science and Education, 1(7), 25-26.